

กระบวนทัศน์ครุฑศิลป์ไทย

Received: 4 January 2021

Revised: 15 September 2021

Accepted: 1 March 2023

เพียงแพน สรรพศรี*

ปิยวดี มากพา**

บทความวิชาการนี้มุ่งเสนอให้เห็นถึงความสำคัญของกระบวนทัศน์ครุฑศิลป์ไทยที่ส่งผลต่อการจัดการเรียนการสอนและการดำรงอยู่ของนาฏศิลป์ไทยในสังคมไทยได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม กระบวนทัศน์ของครูต้องปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเพื่อดำเนินบทบาทหน้าที่ให้สอดคล้องต่อความต้องการของสังคม การสอนนาฏศิลป์จากแต่เดิมที่มุ่งเน้นขนบจารีตและมีครูเป็นศูนย์กลางควรมีความยืดหยุ่นและปรับเข้าหาผู้เรียนมากขึ้นโดยคำนึงถึงคุณประโยชน์ที่จะได้รับการเรียนในวิชานาฏศิลป์และการนำความรู้จากศาสตร์ด้านนาฏศิลป์ไปใช้ได้จริง

บทความวิชาการ

บทคัดย่อ

คำสำคัญ

กระบวนทัศน์;
ครุฑศิลป์;
นาฏศิลป์ไทย

* นิสิตระดับปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ติดต่อได้ที่:

piangpan.ps@gmail.com

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ติดต่อได้ที่:

piyawadee@g.swu.ac.th

Paradigm of Thai Classical Dance Teacher

Received: 4 January 2021

Revised: 15 September 2021

Accepted: 1 March 2023

Piangpan Sabpasri^{*}

Piyawadee Makpa^{**}

This academic paper focuses on the importance of the paradigm of Thai classical dance teachers affecting the teaching and learning management and sustainable existence of Thai dance in Thai society. In the midst of social change teachers must adjust their paradigm accordingly in order to carry out roles and duties in line with the needs of society. Traditional, teacher-centred dance instruction should be more flexible and more adapted to the learner, taking into account the benefits of putting the knowledge gained from studying in the field of dance to practical use.

Academic Article

Abstract

Keywords

paradigm;
classical dance teacher;
Thai classical dance

* Ph.D. candidate, Division of Art Education, Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University, e-mail: piangpan.ps@gmail.com

** Assistant Professor, Division of Dance, Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University, e-mail: piyawadee@g.swu.ac.th

1. บทนำ

นับตั้งแต่ยุคปฏิรูปการศึกษา นาฏศิลป์ไทยเป็นหนึ่งในรายวิชาที่ปรากฏในหลักสูตรและมีการพัฒนาแบบเรียนเพื่อใช้ในการเรียนการสอนสำหรับสถานศึกษา แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องทั้งทางด้านสถานะ บทบาท และเนื้อหาของรายวิชาภายใต้การบังคับใช้หลักสูตรแต่ละฉบับตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ แต่กลไกของการขับเคลื่อนและผลักดันให้วิชานาฏศิลป์ไทยมีพื้นที่และดำรงอยู่ในวงการศึกษาทิ้งสายวิชาชีพและสายวิชาการล้วนประกอบไปด้วยองค์ประกอบทางการศึกษา ได้แก่ ผู้สอน (T) ผู้เรียน (S) เนื้อหา (C) และบริบท (X) (Steiner, 1988) ซึ่งถูกพัฒนาตามหลักการของการสร้างหลักสูตรที่มีจุดมุ่งหมายในการผลิตผู้เรียนอย่างมีทิศทางและรองรับความต้องการของบริบททางสังคม (Tyler, 1949) โดยอาศัยการจัดการเรียนการสอนทั้งรูปแบบการบรรยาย การสาธิต การอภิปราย รวมถึงการปฏิบัติ เป็นกระบวนการในการพัฒนาผู้เรียน (บุญชม ศรีสะอาด, 2541) เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบทางการศึกษาของสไตเนอร์ ผู้เขียนให้น้ำหนักไปที่ ผู้สอน หรือ ครู (T) ว่าเป็นส่วนที่มีความสำคัญ เปรียบเป็นด้านหน้าของการจัดการเรียนการสอน เนื่องจากผู้สอนส่งอิทธิพลต่อผู้เรียนโดยตรง ทั้งผู้เรียนบางส่วนที่อาจมีความสนใจและอยากเรียนเป็นทุนเดิมอยู่แล้วและผู้เรียนที่ไม่มีความสนใจเรียนแต่เมื่อผ่านกระบวนการสอนของครูอาจเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ สอดคล้องกับที่ยูเนสโก (UNESCO, 1996) ได้ระบุว่าคุณภาพการศึกษาขึ้นอยู่กับครูเป็นหลัก ผู้เขียนวิเคราะห์ว่าเมื่อครูนาฏศิลป์มีความรู้ความเข้าใจทั้งศาสตร์ด้านนาฏศิลป์และศาสตร์การสอนอาจทำให้ผู้เรียนในกลุ่มหลังมีความรู้ลึกซึ้งขึ้นชอบวิชานาฏศิลป์ไทยได้ กลับกันหากครูผู้สอนไม่สามารถถ่ายทอดหรือสอนผู้เรียนได้ดี อาจทำให้ผู้เรียนรู้สึกเบื่อหน่ายในรายวิชา ไปจนถึงไม่เห็นความสำคัญของนาฏศิลป์อีกต่อไป ถึงแม้จะเป็นผู้เรียนในกลุ่มแรกก็ตาม กล่าวได้ว่าครูมีความสำคัญและเป็นปัจจัยหลักที่ส่งอิทธิพลต่อผู้เรียนอย่างยิ่ง

2. ความสำคัญของนาฏศิลป์ไทย

นาฏศิลป์ไทยเป็นหนึ่งในศิลปวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่คู่บ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรือยุคสมัยก่อนหน้าที่สามารถสืบค้นหลักฐานได้ด้วยวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ผู้เขียนพบความสำคัญของนาฏศิลป์ไทยหลายมิติ ดังนี้

1. ความสำคัญด้านมรดกประจำชาติ แน่นนอนว่าอารยธรรมของมนุษย์นั้นนอกจากจะมีพัฒนาการด้านแผนผังเมือง ประชากร ดินแดน เศรษฐกิจ สิ่งหนึ่งที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของมนุษย์ในสังคมนั้นๆ คือ ศิลปะ โดยเฉพาะการดนตรีและนาฏศิลป์ เพราะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของผู้คนในสังคมนั้นๆ ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามนั้นมักจะงอกงามในคราวที่บ้านเมืองมีความสงบสุข ร่มเย็น จึงสรรค์สร้างสุนทรียะได้อย่างบรรจงและประณีต นาฏศิลป์ไทยเป็นหนึ่งในผลผลิตที่ผลิตออกนอกผลและเติบโตมากับบ้านเมืองอย่างคู่ขนาน ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลเลยที่จะกล่าวว่านาฏศิลป์ไทยไม่เป็นมรดกสำคัญของชาติไทยที่คู่ควรต่อการสืบสาน ส่งต่อ และอนุรักษ์ไว้ให้เป็นศิลปะประจำชาติไทย สอดคล้องกับที่ประวิทย์ ฤทธิธูลย์ (2558) ได้กล่าวว่าคุณค่าของนาฏศิลป์ไทยนั้นเป็นมากกว่าสื่อบันเทิง เป็นศาสตร์ที่แฝงด้วยอุดมการณ์และเป็นศิลปะประจำชาติที่ควรแก่การอนุรักษ์และถ่ายทอด

2. ความสำคัญด้านสุนทรียศาสตร์ จากที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่าศิลปะงอกงามเมื่อบ้านเมืองผาสุก ยามบ้านเมืองไร้สงครามสังคมมักเปี่ยมไปด้วยความสงบร่มเย็นและเป็นสภาพแวดล้อมอันดีในการสรรค์สร้างศิลปะอันเป็นสุนทรียะ นาฏศิลป์นั้นคือศาสตร์ที่ว่าด้วยการเคลื่อนไหวอย่างเป็นศิลปะ ทำให้ผู้เล่นและผู้ชมมีความบันเทิงใจ

ทั้งในเชิงสุนทรียภาพและเชิงสงบผ่อนคลาย เช่น ละครนอก ที่เล่นกันในหมู่บ้าน มุ่งเน้นความสนุกสนาน กระฉับกระเฉง สร้างความบันเทิงและเสียงหัวเราะให้กับผู้ชม ในขณะที่ละครในเมื่อนำกระบวนการมาเจียระไนให้เกิดความประณีต เพื่อมุ่งเน้นให้ความบันเทิงแบบจารีตต่อชนชั้นเจ้านาย ทำให้เกิดเนื้อหาที่มีความวิจิตรละเอียดละไม แต่ถึงกระนั้นก็ยังคงปรัชญาการแสดงที่ว่าด้วยการสร้างสุนทรียะดังเช่นละครนอกหรือการแสดงอื่นๆ หนึ่งสุนทรียะในที่นี้ผู้เขียนแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่

2.1 ประเภทผู้แสดงเกิดสุนทรียะ เป็นรูปแบบการแสดง การรำ หรือการเคลื่อนไหวร่างกายตามจังหวะที่ผู้แสดงรู้สึกพอใจในการเคลื่อนไหว ณ ช่วงเวลานั้นๆ กล่าวคือมีความสุขในขณะที่ทำการแสดง เต็มใจและกระหายที่จะแสดงศักยภาพของตนให้ผู้ชมได้รับชม ในขณะที่ตัวผู้ชมอาจไม่ได้พึงพอใจหรือปลื้มไปกับการชมการแสดงมากนัก อาจด้วยความไม่เข้าใจ เข้าไม่ถึง หรือการไม่ชอบเป็นการส่วนตัวก็เป็นได้ ในขั้นนี้ผู้แสดงเกิดสุนทรียะเพียงฝ่ายเดียว เป็นการรำ/ เต้นแบบตามใจฉัน มุ่งเน้นสร้างงานเพราะความชอบหรืออารมณ์ศิลปิน โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้ชมมากนัก

2.2 ประเภทผู้ชมเกิดสุนทรียะ เป็นการแสดงที่ผู้ชมหรือผู้เสพมีความพึงพอใจและอิมเมจไปกับศิลปะการแสดงนั้นๆ ในประเภทนี้ผู้สร้างงานหรือผู้แสดงอาจไม่ได้ชื่นชอบหรือเต็มใจมากนัก แต่ต้องทำเพื่อหาเลี้ยงชีพหรือเป็นหน้าที่โดยปกติวิสัย ในบางครั้งมนุษย์เราอาจไม่ได้พร้อมในการจะสร้างความบันเทิงให้กับผู้อื่นได้ตลอดเวลา มีหลายปัจจัยด้วยกัน เช่น ความเหนื่อยล้าจากการแสดง ความเครียดจากเรื่องในชีวิตส่วนตัว ความกังวลกับชุด/ เครื่องประดับ/ เวทีหรือองค์ประกอบในการแสดงต่างๆ ที่อาจทำให้เกิดความผิดพลาดขณะแสดงได้ ในขั้นนี้สุนทรียะเกิดกับผู้ชมเพียงฝ่ายเดียว ในบางครั้งผู้สร้างงานก็ต้องสร้างสรรค์งานให้ตรงกับความต้องการของผู้ชม หรือลูกค้า เพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ แม้ว่าจะขัดต่อความชอบส่วนตัวของผู้สร้าง/ ผู้แสดงก็ตาม ในประเด็นนี้ทำให้ผู้เขียนนึกถึงประสบการณ์ของตนเองและเพื่อนๆ ในวงการนาฏศิลป์ที่เคยถ่ายทอดว่าทำร้ายบางท่าน ผู้รำรู้สึกเจ็บปวดและขัดต่อสรีระเหลือเกิน การรำในบางครั้งผู้รำไม่ได้รู้สึกผ่อนคลาย และบางครั้งในการสวมใส่อาภรณ์ ศิราภรณ์ที่ไม่พอดีกับลักษณะทางกายภาพของผู้รำ อาจนำมาซึ่งความเจ็บปวดได้เช่นกัน

2.3 ประเภทสุนทรียะสมบูรณ์ เป็นขั้นที่ทั้งผู้แสดงและผู้ชมเกิดสุนทรียะร่วมกัน ผู้แสดงมีความพร้อมที่จะถ่ายทอดผลงานให้ผู้ชมได้รับชม มีความสุขขณะรำ และผู้ชมเกิดความอิมเมจประทับใจในการแสดงนั้นๆ เข้าใจและเห็นคุณค่าในสิ่งที่ผู้แสดงสื่อสารผ่านผลงาน เป็นขั้นที่มีความสมบูรณ์ด้านการเกิดสุนทรียะที่มีความปิติและชื่นชมในความงามทั้งสองฝ่าย

3. ความสำคัญด้านพัฒนาการผู้เรียน ในประเด็นนี้เมื่อมองในมิติการศึกษา จะเห็นถึงประโยชน์ของการนำศาสตร์ด้านนาฏศิลป์มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ ปลุกฝังให้ผู้เรียนมีพัฒนาการทั้งทางร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สังคม และปัญญา

3.1 ด้านร่างกาย นาฏศิลป์เป็นศาสตร์ด้านการเคลื่อนไหวโดยตรงและเคลื่อนไหวอย่างสัมพันธ์กับจังหวะ ผู้เรียนจะได้รับการพัฒนากล้ามเนื้อผ่านการเคลื่อนไหวประกอบจังหวะ ได้เรียนรู้และจัดรูปแบบการวางสรีระของตน พัฒนาด้านบุคลิกภาพให้มีความสง่างาม ไม่จำเป็นว่าผู้เรียนต้องได้รับการถ่ายทอดนาฏศิลป์ในขั้นสูงแต่ในวัยเด็กเล็กผู้สอนสามารถปลุกฝังได้

3.2 ด้านอารมณ์ นาฏศิลป์ไทยเป็นหนึ่งในศาสตร์ศิลปะที่ถูกขัดเกลาให้มีความประณีตและสรรค์สร้างให้ผู้ชมเกิดสุนทรียะ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2547) ได้กล่าวถึงศิลปะที่ดีว่าต้องทำให้ผู้ชมรู้สึกงาม ชักจูงให้ผู้เสพมีอารมณ์ในด้านดี นาฏศิลป์ไทยโดยธรรมชาติและเนื้อแท้สามารถทำให้ผู้ชมรู้สึกผ่อนคลายได้ เห็นได้จากหน้าที่

ของศิลปะการแสดงในสมัยก่อนที่ทำหน้าที่รับใช้ให้มีความสุขกับเจ้านาย ขุนนางจนถึงประชาชน สะท้อนให้เห็นว่านาฏศิลป์สามารถทำให้ผู้เรียนมีพัฒนาการทางอารมณ์ที่ดีได้

3.3 ด้านจิตใจ ในการแสดงละครนั้นแต่ละเรื่องราวมักมีการสอดแทรกคุณธรรม คติสอนใจเสมอ ซึ่งผู้เรียนสามารถซึมซับได้และขัดเกลาจิตใจให้รู้สึกผิดชอบชั่วดีได้ตั้งแต่เยาว์วัย

3.4 ด้านสังคม กิจกรรมนาฏศิลป์ในวัยเด็กนั้นมักมุ่งเน้นกิจกรรมที่ทำเป็นกลุ่ม เช่น การเต้นรำ ร่วมกันในชั้นเรียน การแสดงกลุ่ม การแสดงความคิดเห็นในชั้นเรียนอย่างสร้างสรรค์ การให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันจะทำให้ผู้เรียนมีทักษะการสื่อสารและรู้จักการเข้าสังคม การเจรจา การวางตัวอย่างเหมาะสม

3.5 ด้านปัญญา การเรียนรู้ทุกรายวิชาย่อมทำให้ผู้เรียนมีพัฒนาการทางปัญญาเพิ่มขึ้น นาฏศิลป์ก็เช่นเดียวกัน มีสาระมากมายที่สามารถสอนผู้เรียนได้ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ประวัติวรรณคดี ทฤษฎี ปฏิบัติ การสร้างสรรค์ การวิจารณ์ ฯลฯ

เห็นได้ว่านาฏศิลป์ไทยมีส่วนสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนทุกด้านและจากข้อมูลข้างต้นจะทำให้เห็นความสำคัญของนาฏศิลป์ไทย ผนวกกับองค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษานาฏศิลป์ คือ ครูผู้สอน เนื่องจากเป็นตัวขับเคลื่อนในการส่งต่อองค์ความรู้ด้านนาฏศิลป์ให้กับผู้เรียน อนึ่งการศึกษานาฏศิลป์นั้นมีความแตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัย ทำให้กระบวนการของครูสอนในแต่ละยุคมีความแตกต่างกันไปตามสภาพบริบททางสังคมและยุคสมัย

3. การสืบทอดนาฏศิลป์ไทย

ตามระบอบการปกครองของไทยในอดีตนั้นเป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีการแบ่งเป็นชนชั้นปกครอง ขุนนาง และประชาชน การศึกษาในสมัยก่อนนั้นยังไม่ทั่วถึงและมีการจำกัดสิทธิ์ที่จะได้รับการศึกษาในแต่ละศาสตร์ อีกทั้งยังมีการแบ่งเพศของผู้เรียนและกำหนดว่าชนชั้นใดเพศใดควรได้เรียนอะไร อาทิ ชนชั้นขุนนางผู้ชายจะได้รับการศึกษาเล่าเรียนอ่านเขียน วิชาการเมือง การทูต ส่วนผู้หญิงจะได้รับการเรียนรู้ด้านการเรือน งานเย็บปัก งานอาหาร เพื่อเป็นแม่เรือนในการดูแลความเรียบร้อยความเป็นอยู่ของครอบครัว ส่วนวิชานาฏศิลป์นั้นจะมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในวงโดยฝึกหัดชนชั้นขุนนางเพื่อเป็นการละเล่นในเขตพระราชฐาน สร้างความสำราญให้กับชนชั้นปกครอง ผู้สอนและผู้เรียนคือข้าราชการ ส่วนนาฏศิลป์ชาวบ้านนั้นจะเป็นการละเล่นเพื่อสร้างความเป็นกันเองในหมู่บ้าน ผู้สอนและผู้เรียนคือคนในครอบครัว ชุมชนเดียวกัน เรียนเป็นระบบบ้าน หรือในบางคราวหากมีพิธีกรรมทางศาสนาอาจมีการรำเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ดังนั้นกระบวนการก่อนหน้านี้อาจมีการสอน ฝึกซ้อมกันที่วัด กล่าวได้ว่าการเรียนการสอนนาฏศิลป์ในสมัยก่อนนั้นเป็นการเรียนในระบบบ้าน วัด วัง (พิมพ์ดีด จันทรโกศล, 2557) ผู้เขียนวิเคราะห์ว่านาฏศิลป์ในสมัยนั้นมีบทบาทที่ชัดเจนในการดำรงอยู่ในแต่ละบริบท ผู้เรียนในสมัยนั้นมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนในการเรียนเพื่อเป็นวิชาชีพติดตัว สามารถใช้ในการดำรงชีวิตหาเลี้ยงชีพได้ อีกทั้งการศึกษาในขณะนั้นยังไม่มีความเลือกมากนักอย่างในสมัยนี้ ดังนั้นการได้เรียนสิ่งใกล้ชีวิตที่มีอยู่ในสังคมจึงไม่ยากเลยที่ผู้เรียนเลือกเรียนเพื่อเจริญรอยตามต้นแบบที่ตนนับถือ ชื่นชม และสามารถยึดเป็นอาชีพได้สามารถสร้างรายได้เพื่อดำรงชีพตามปัจจัยและความต้องการของสภาพสังคมในสมัยนั้น ๆ ทั้งผู้เรียนและผู้สอนในระบบวังที่มีพื้นที่รองรับอยู่ในการอุปถัมภ์ของเจ้านาย ไปจนถึงผู้เรียนและผู้สอนในระบบวัดและบ้านที่มีคณะละคร การสืบทอดองค์ความรู้ด้านนาฏศิลป์ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งบ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองและมีการจัดการศึกษาในระบบการศึกษาซึ่งนาฏศิลป์เริ่มเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในหลักสูตรการศึกษาเช่นเดียวกัน

4. นาฏศิลป์ไทยสมัยหลังปฏิรูปการศึกษา

เมื่อถึงยุคสมัยที่บ้านเมืองมีการปฏิรูปทุกภาคส่วนทั้งด้านการปกครอง ด้านกฎหมาย ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา นาฏศิลป์ไทยถูกจัดเป็นรายวิชาหนึ่งในหลักสูตรของการศึกษาภาคบังคับ จากการศึกษาของผู้เขียนขอสรุปข้อมูลของนาฏศิลป์ในแต่ละหลักสูตร ดังนี้

1) หลักสูตรประโยคประถมศึกษาดอนตัน พุทธศักราช 2503 นาฏศิลป์อยู่ภายใต้ชื่อรายวิชาศิลปศึกษา ประกอบไปด้วยศิลปะ ดนตรี และนาฏศิลป์ หนึ่งในความมุ่งหมายของรายวิชาปรากฏข้อความว่า (7) ให้รู้จักฟัง เพลง ร้องเพลง ฟ้อนรำ ฟังและเล่นดนตรี พอสมควร

2) หลักสูตรประโยคประถมศึกษาดอนปลาย พุทธศักราช 2503 นาฏศิลป์ยังคงอยู่ในรายวิชาศิลปศึกษา

3) หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2503 นาฏศิลป์เป็นวิชาเลือกและมีชื่อวิชาว่า ฟ้อนรำ

4) หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2503 นาฏศิลป์อยู่ในหมวดวิชาศิลปะหรือการช่าง

5) หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2518 นาฏศิลป์ถูกจัดอยู่ในหมวดวิชาศิลปศึกษา ซึ่งเป็นหมวดวิชาเลือกที่กำหนดให้ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนได้ไม่เกิน 12 หน่วย ใช้ชื่อรายวิชาว่า ศ0210 ฟ้อนรำ และ ศ0211 ศิลปะการแสดง

6) หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 นาฏศิลป์ถูกจัดอยู่ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ถูกจัดรวมเข้ากับวิชานาฏศิลป์ ใช้ชื่อรายวิชาว่า ดนตรีและนาฏศิลป์

7) หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ประเด็นสำคัญที่พบในหลักสูตรฉบับนี้ คือ วิชา นาฏศิลป์มีบทบาทในสถาบันการศึกษามากขึ้น อันเนื่องมาจากผู้เรียนที่จบการศึกษาในช่วงหลักสูตรก่อนหน้านี้ประสบปัญหาในการประกอบอาชีพ เนื่องจากขาดทักษะทางวิชาชีพ ดังนั้น หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 จึงพัฒนาขึ้น โดยมุ่งให้ผู้เรียนค้นพบและพัฒนาความสามารถ ความถนัดและความสนใจของตนเอง ดังนั้น ดนตรีในฐานะที่ถูกจัดอยู่ในกลุ่มวิชาชีพซึ่งแต่เดิมเป็นวิชาเลือกได้กลายเป็นวิชาบังคับ และแยกเป็นเอกเทศอยู่ในวิชาศิลปศึกษา

8) หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 สำหรับวิชานาฏศิลป์ในหลักสูตรนี้จัดอยู่ในกลุ่มศิลปกรรม

9) หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2533) วิชานาฏศิลป์ถูกจัดกลับมาอยู่ในกลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย

10) หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2533) วิชานาฏศิลป์เป็นวิชาบังคับแกนอยู่ในวิชาศิลปศึกษา ใช้ชื่อว่า ศิลปะกับชีวิต ประกอบด้วยศิลปะกับชีวิต 1 ถึง ศิลปะกับชีวิต 6 ถูกจัดให้เป็นวิชาบังคับและมีวิชาเลือกเสรี

11) หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2533) นาฏศิลป์ถูกจัดอยู่ในกลุ่มวิชาพัฒนบุคลิกภาพร่วมกับวิชาพลานามัย เรียกว่าวิชาศิลปะ

12) หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 สิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนของหลักสูตรนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลักสูตร โดยการแบ่งระดับชั้นการศึกษาออกเป็น 4 ช่วงชั้น และกำหนดสาระการเรียนรู้ทั้งหมด 8 สาระ วิชานาฏศิลป์ถูกจัดอยู่ในกลุ่มสาระศิลปะ โดยรวมกับทัศนศิลป์และดนตรี

13) หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 พัฒนามาจากหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 เพิ่มตัวชีวิตเข้ามาในหลักสูตร

จากข้อมูลข้างต้นอันเป็นการรวบรวมหลักสูตรและลักษณะโดยรวมพอสังเขป ทำให้ผู้เขียนมีความสนใจในประเด็นของวิชานาฏศิลป์ ผู้เขียนเห็นว่าตลอดระยะเวลาที่มีการบรรจุวิชานาฏศิลป์ในหลักสูตรการศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน วิชานาฏศิลป์ถูกขยับเคลื่อนย้ายตลอดระยะเวลาเกือบ 60 ปีที่ผ่านมาจนปัจจุบัน เห็นได้จากบางหลักสูตรนาฏศิลป์เป็นรายวิชาบังคับ ผ่านไปสักระยะถูกย้ายไปเป็นวิชาเลือก อีกทั้งถูกยุบไปรวมอยู่กับดนตรีและทัศนศิลป์และมีจำนวนหน่วยกิตรวมกันเพียง 0.5 หน่วย บางปีถูกย้ายไปอยู่ในหมวดสร้างเสริมลักษณะนิสัย บางปีได้รับการย้ายไปอยู่อย่างเป็นเอกเทศ ด้านหนึ่งผู้เขียนรู้สึกอึ้งใจที่นับตั้งแต่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ นาฏศิลป์ก็ไม่ถูกทอดทิ้งเสียทีเดียว มีการนำมาบรรจุในหลักสูตรให้กับสถาบันการศึกษา แต่จากการวิเคราะห์สถานภาพที่พบวิชานาฏศิลป์ในทุกหลักสูตรแล้วนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความไม่มั่นคงในการดำรงอยู่ของรายวิชามักจะถูกโยกย้ายไปแต่ละหมวดแต่ละสาระอยู่เสมอ กล่าวคือ วิชานาฏศิลป์ถูกเคลื่อนปรับเปลี่ยนและแกว่งท่ามกลางคลื่นโลกาภิวัตน์มาโดยตลอด

จวบจนกระทั่ง พุทธศักราช 2556 ได้เกิดเหตุที่ไม่คาดคิดมาก่อนในวงการนาฏศิลป์ศึกษา คือ มีประเด็นการจะถอดถอนรายวิชานาฏศิลป์ออกจากหลักสูตรการศึกษาระดับพื้นฐาน แม้ว่าท้ายที่สุดจะไม่ได้มีการถอดรายวิชานาฏศิลป์ออกตามกระแสที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นนั้นชวนให้จุดประเด็นและมีข้อคำถามถึงความสำคัญของวิชานาฏศิลป์อย่างต่อเนื่อง จากการค้นหาข้อมูลการวิพากษ์วิจารณ์ในสื่อออนไลน์ ผู้เขียนพบว่า มีผู้เรียนจำนวนไม่น้อยที่เห็นด้วยกับการถอดรายวิชานาฏศิลป์ และให้เหตุผลว่าการเรียนนาฏศิลป์ในโรงเรียนไม่ได้รับประโยชน์อะไรเลย สวนทางกับหลักคุณประโยชน์ของนาฏศิลป์ที่ผู้เขียนได้นำเสนอไว้ข้างต้น ผวนกับความสำคัญขององค์ประกอบหลักทางการศึกษาซึ่งปัจจัยขับเคลื่อน คือ ครู จึงทำให้ผู้เขียนมีความสนใจศึกษาวิเคราะห์ว่าครูนาฏศิลป์ไทยมีกระบวนการทัศนคติอย่างไรในการสอนรายวิชานาฏศิลป์ และควรมีการปรับอย่างไรเพื่อให้จัดการเรียนการสอนนาฏศิลป์สอดคล้องกับความต้องการของสังคม ผู้เรียน และยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของนาฏศิลป์ไทยได้อย่างยั่งยืน

5. กระบวนทัศน์ครูนาฏศิลป์ไทยตามบริบททางสังคม

กระบวนทัศน์ คือ กรอบความคิด (Framework) ที่ถูกจัดอย่างเป็นระบบ มีเหตุและผล และสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามความเหมาะสม เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพบริบททางสังคม จากความสำคัญของบทบาทความเป็นครูนั้น ผู้เขียนคิดว่ากระบวนทัศน์ของครูนาฏศิลป์ถือว่ามีสำคัญอย่างยิ่งต่อวงการนาฏศิลป์ศึกษา เมื่อผู้เขียนศึกษาสาระการเรียนรู้ในแต่ละหลักสูตรพบว่าหลักสูตรมักจะมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาผู้เรียนเพื่อให้ชาวซึ่งในความเป็นไทย เพื่อให้ภาคภูมิใจในความเป็นคนไทย รักและหวงแหนในศิลปวัฒนธรรมอันดีงาม มีความคิดสร้างสรรค์ ประเด็นต่างๆ เหล่านี้ผู้เขียนไม่ได้รู้สึกขัดแย้งแต่ประการใดและรู้สึกเห็นด้วยที่ผู้เรียนควรจะมีความรักและให้ความสำคัญรับรู้และเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทย แต่เมื่อเจาะลึกลงไปในเนื้อหาสาระ คำอธิบายรายวิชา ผู้เขียนตระหนักว่าเราจัดการเรียนการสอนขัดแย้งกับวัตถุประสงค์หรือไม่ เนื้อหาสาระอัดแน่นไปด้วยทฤษฎี มีการท่องจำทั้งทฤษฎีและร่างกายที่เคลื่อนไหวอย่างเป็นแบบแผนซึ่งไม่สอดคล้องกับการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2547) ได้เสนอแนะการสอนนาฏศิลป์ไว้ 7 เทคนิค ได้แก่ 1) สสำรวจความต้องการของผู้เรียน 2) วางจุดประสงค์ของการสอนให้ชัดเจน 3) กำหนดบทบาทและหน้าที่ของแต่ละคนให้ชัดเจน 4) บอกแหล่งเรียนรู้ วิธีการหาความรู้ให้แก่ผู้เรียนได้ทราบก่อน ระหว่าง และหลังการเรียนรู้ 5) ฝึกปฏิบัติจริง

6) วัดผล ประเมินผลตามสภาพจริง 7) นำผลการประเมินมาปรับปรุงและแก้ไขทุกครั้งที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ จากการสัมภาษณ์ครุฑนาฏศิลป์ท่านหนึ่ง (สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2563) ได้กล่าวถึงการสอนในรายวิชานาฏศิลป์ของตนว่า

มุ่งเน้นสอนตามตัวชี้วัดที่กำหนดเป็นหลัก หนังสือเรียนมีใช้ประกอบการสอนบ้างเป็นครั้งคราว ตามความเหมาะสม มีการกำหนดกติกาในห้องเรียนถึงระเบียบและการปฏิบัติตัว ด้านทักษะปฏิบัติจะสอนปูพื้นฐานนาฏยศัพท์และร่ายมาตรฐาน โดยเรียงจากระดับง่ายไปยาก ในห้องเรียนก็จะคอยสังเกตว่านักเรียนทำได้หรือไม่ เราก็จะคอยจับทำให้ถูกต้อง ส่วนการคิดสร้างสรรค์ก็มีในรายวิชา จะให้นักเรียนแบ่งกลุ่มออกแบบทำรำประกอบเพลงสั้นๆ

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าครูผู้สอนเน้นสอนตามหลักสูตรเป็นหลัก แต่จะมีความยืดหยุ่นในด้านการออกแบบเนื้อหาที่มีการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ออกแบบทำรำซึ่งเป็นการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์และการทำงานร่วมกันของผู้เรียน ผู้เขียนเห็นว่าเนื้อหาในหลักสูตรซึ่งยังคงเป็นหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่บทบาทหน้าที่ของผู้เรียนยังคงเป็นผู้รับคำสั่งและปฏิบัติตามครูผู้สอน สิ่งเหล่านี้ผู้เขียนคิดว่ายังคงเป็นกำแพงกั้นระหว่างครูกับผู้เรียนที่ทำให้เชื่อมไม่ถึงกัน โดยเฉพาะเด็กยุคใหม่ที่มีความกล้าคิดกล้าแสดงออกและมีความเป็นตัวของตัวเองสูง อีกทั้งผู้เรียนหลายคนแสดงความคิดเห็นในสื่อออนไลน์ว่าครุฑนาฏศิลป์นั้นมีความเข้มงวดและดุด่า ทำให้ผู้เรียนไม่กล้าและกลัวที่จะเรียนด้วย ประเด็นนี้ผู้เขียนวิเคราะห์ว่าด้วยรากฐานของศาสตร์ด้านนาฏศิลป์ที่แต่เดิมอยู่กับจารีตแบบแผนและรับใช้ชนชั้นปกครอง ชุนนาง ทำให้ทุกกระบวนการต้องเป็นไปตามแบบแผนอันมิควรผิดพลาด จึงทำให้มีการรอบในการดำเนินการเพื่อจัดสรรให้ทุกอย่างเป็นไปอย่างเป็นระบบ อีกทั้งผู้เรียนในสมัยก่อนคือผู้เรียนที่ยึดวิชาชีพนานาฏศิลป์เป็นสิ่งดำรงชีพ จึงเป็นปกติที่ผู้สอนต้องทำหน้าที่เจียรไนอย่างรอบคอบเพื่อป้องกันความผิดพลาด กระนั้นในปัจจุบัน ผู้เรียนมีทางเลือกในการเลือกสายอาชีพอย่างหลากหลายขึ้น บางส่วนต้องการเรียนเป็นความรู้ติดตัวหรือเป็นงานอดิเรกในระยะสั้น ๆ ซึ่งผู้สอนนาฏศิลป์หากยังคงกระบวนการตั้นเดิมนั้นคงเป็นไปได้ยากที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกชอบหรือรักนาฏศิลป์ขึ้นมาได้ จะดีกว่าหรือไม่หากเราสามารถสอนให้ผู้เรียนมีความสุขไปกับการเรียนนาฏศิลป์ในชั้นเรียน มีประสบการณ์ที่ดีต่อวิชานาฏศิลป์ เข้าใจอย่างเป็นเหตุเป็นผล และสามารถนำความรู้ด้านนาฏศิลป์ไปใช้ได้จริง เมื่อผู้เรียนเห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ ก็จะทำให้ตระหนักถึงคุณค่าและมีใจที่จะอนุรักษ์ในแบบของเด็กรุ่นใหม่ โดยที่ครุฑนาฏศิลป์อาจไม่ต้องพร่ำสอนในประเด็นนี้ทางวาจาโดยตรงเลยก็ได้ สอดคล้องกับปภาวี ตั้งดวงดี (2559) กล่าวว่า ครูที่ฝึกอบรมโดยเน้นเรื่องการเชื่อฟัง การเคารพค่านิยมขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมส่งผลต่อประสิทธิภาพการเรียนรู้ของนักเรียนได้คุณภาพน้อยกว่าครูที่สอนโดยเน้นเรื่องของทักษะการใช้ชีวิตมากกว่าการท่องจำเนื้อหา ส่งเสริมให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี

6. กระบวนทัศน์ครุฑนาฏศิลป์ไทยในยุคใหม่

ในสถานการณ์ปัจจุบันที่โลกมีความผันผวนและก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยกำลังก้าวเข้าสู่ยุค Double Disruption ที่เทคโนโลยีเข้ามามีส่วนในการดำเนินชีวิตประจำวันมากขึ้น อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงของบริบททางด้านสังคม เศรษฐกิจ และสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด 19 (Covid-19) ทำให้ประชากร

โลกต้องปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ บุคลากรทางการศึกษาต้องปรับกระบวนการทတ်ช์เพื่อขับเคลื่อนการศึกษาให้ตอบโจทย์กับความต้องการของสังคมในอนาคตอันใกล้เช่นเดียวกัน การจัดการศึกษา/ เรียนรู้ได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด 19 (Covid-19) จะเห็นได้ว่าการแพร่ระบาดในโลกแรกยังคงจัดการศึกษาแบบเรียนในชั้นเรียน (Face to Face/ On-site) ต่อมาในโลกที่สองเริ่มต้องมีการจัดการเรียนแบบผสมผสาน (Blended Learning) จวบจนระลอกที่สามเป็นต้นมา การศึกษาได้ปรับเข้าสู่การจัดการเรียนการสอนแบบออนไลน์ (Online) อย่างเต็มตัว สะท้อนให้เห็นว่าเรากำลังก้าวเข้าสู่โลกแห่งเทคโนโลยีอย่างเต็มรูปแบบ ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่งผลถึงการปรับกระบวนการทတ်ช์ของครูนาฏศิลป์โดยตรงเช่นกัน นับเป็นความท้าทายอย่างยิ่งในการจะรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการก้าวเข้าสู่ยุคใหม่นี้ให้สมดุลลงตัว

จากที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตมนุษย์ ปัจจุบันทุกสายอาชีพล้วนต้องพึ่งพาเทคโนโลยีในการขับเคลื่อนองค์กรทั้งสิ้น รวมถึงด้านการศึกษา นาฏศิลป์ แม้ว่าจะเป็นศาสตร์แห่งการปฏิบัติ แต่ด้วยสถานการณ์ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการจัดการเรียนการสอนแบบ Face to Face/ On-site ทำให้ครูนาฏศิลป์ต้องปรับตัวเข้าสู่กระบวนการสอนออนไลน์ทั้งสิ้น ในยุคแห่งเทคโนโลยีและดิจิทัลนี้ครูควรมีทักษะดังนี้ 1) มีความเป็นผู้นำ 2) มีความเข้าใจในผู้เรียน 3) มีความสามารถแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ 4) มีความสามารถในการปรับตัวและเรียนรู้ตลอดชีวิต 5) มีความสามารถในการร่วมงานเครือข่าย 6) มีความสามารถในการใช้เทคโนโลยี และ 7) มีความสามารถในการสื่อสารหลากหลาย (รักจิต สุทธิพงษ์, 2560) ผู้เขียนเห็นว่าโดยธรรมชาติครูรวมถึงครูนาฏศิลป์ล้วนเป็นผู้มีความเป็นผู้นำอยู่แล้ว แต่ทักษะจำเป็นเร่งด่วนคือด้านเทคโนโลยี จากข้อมูล 10 ทักษะที่จำเป็นต่อการพัฒนาตนเองในโลกแห่งอนาคต เสนอโดย World Economic Forum มุ่งเน้นพัฒนาทักษะ 4 ด้าน ได้แก่ 1) ทักษะด้านการคิดและแก้ปัญหา 2) ทักษะด้านการบริหารจัดการตัวเอง 3) ทักษะด้านการทำงานร่วมกับผู้อื่น และ 4) ทักษะด้านเทคโนโลยี จากการศึกษาข้อมูลพบว่าทักษะด้านเทคโนโลยีเป็นทักษะที่มีความต้องการถึง 3 ใน 10 ของทักษะทั้งหมด (World Economic Forum, 2020) นอกจากครูจะเป็นผู้สอน (Teacher) แล้วยังต้องทำตัวเป็นผู้เรียนแบบ Lifelong Learner อยู่เสมอ เพราะในแต่ละวันล้วนมีข้อมูลข่าวสารและความรู้เกิดขึ้นตลอดเวลา หากผู้สอนหรือครูซึ่งเป็นกลไกสำคัญทางการศึกษาสามารถปรับตัวและมีกระบวนการทတ်ช์ใหม่ทางการศึกษาจะทำให้การจัดการเรียนรู้เกิดประสิทธิภาพและส่งผลให้ Learning Outcome (LO) ของผู้เรียนบรรลุเป้าประสงค์ของหลักสูตร/ สถานศึกษา/ สถาบันการศึกษาในทุกระดับได้

7. บทสรุป

กระบวนการทတ်ช์ของครูนาฏศิลป์ล้วนปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและบริบททางสังคม ตั้งแต่สมัยที่นาฏศิลป์เป็นศิลปะในการสักระเทพเจ้า การร่ายถวายเจ้านาย ซึ่งเป็นต้นรากทำให้ศาสตร์นี้ได้รับการขัดเกลาเจริญเป็นอย่างวิจิตร ส่งผลให้การถ่ายทอด/ สืบทอดต้องเป็นไปตามจารีต ขนบธรรมเนียมและกรอบทางวัฒนธรรม จวบจนนาฏศิลป์ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรายวิชาที่ถูกบรรจุในหลักสูตรของระบบการศึกษาไทย กระบวนการทတ်ช์ครูนาฏศิลป์ไทยในยุคใหม่เป็นแนวคิดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นแนวทางปรับตัวของครูเพื่อจัดการเรียนการสอนนาฏศิลป์ได้ตรงตามบริบทและความต้องการของสังคม เมื่อโลกก้าวเข้าสู่ยุค Double Disruption ครูต้องปรับตัวเพื่อผลักดันและขับเคลื่อนองค์ความรู้ด้านนาฏศิลป์ในแพลตฟอร์มออนไลน์ ดังนั้นความท้าทายใหม่ของครูนาฏศิลป์ยุคใหม่คือการเป็นทั้งผู้สอน (Teacher) และเป็นผู้เรียนรู้สิ่งใหม่ (Lifelong Learner) ในเวลาเดียวกัน

รายการอ้างอิง

- ครูนาฏศิลป์. (2563, 22 ธันวาคม). ครูผู้สอนนาฏศิลป์ไทย. [บทสัมภาษณ์].
- บุญชม ศรีสะอาด. (2541). *การพัฒนาการสอน*. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- ประวิทย์ ฤทธิบุญ. (2558). นาฏศิลป์ไทย: สื่อทางวัฒนธรรมที่มีมากกว่าความบันเทิง. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์วิชาการ วิจัย และงานสร้างสรรค์*, 2(1), 106-137.
- ปภาวี ตั้งดวงดี. (2559). คุณลักษณะของครูกับประสิทธิภาพการเรียนรู้ของนักเรียน กรณีศึกษา โรงเรียนประถมส่วนขยายแห่งหนึ่งในจังหวัดสมุทรสาคร (การค้นคว้าอิสระมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- พิมพ์ดี จันทรโกศล. (2557). กระบวนการถ่ายทอดนาฏศิลป์ไทยในโรงเรียนมัธยมศึกษาภาคตะวันออก (วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาและการพัฒนาสังคม). มหาวิทยาลัยบูรพา, ชลบุรี.
- รักษิต สุทธิพงษ์. (2560). กระบวนทัศน์ใหม่ทางการศึกษากับการพัฒนาครูไทยในยุคดิจิทัล. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 19(2), 344-355.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2547). *แนวทางการพัฒนานครแห่งความรู้*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). *หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Steiner, E. (1988). *Methodology of Theory Building*. Sydney: Educology Research Associates.
- Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicako Press.
- UNESCO. (1996). *Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-First Century*. Retrieved December, 22, 2020, from http://www.unesco.org/education/pdf/15_62.pdf.
- World Economic Forum. (2020). *The Future of Jobs Report*. Retrieved December, 22, 2020, from https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf.